

HET LOCATIEFSUBSTITUTIEF IN HET CILUBÀ

Ellen HORVATH & Ngo Semzara KABUTA

*Universiteit Gent
Vakgroep Afrikaanse Talen en Culturen
Rozier 44
B-9000 Gent*

e-mail: Ellen.Horvath@rug.ac.be
NgoSemzara.Kabuta@rug.ac.be

SUMMARY

THE LOCATIVE SUBSTITUTIVE IN CILUBÀ

In this article we will examine the correlation between tonology and syntax in connection with the locative substitutives (LS), or locative independent pronouns in Cilubà, spoken in both Kàsaayì provinces of Congo. We will show that the tonology of the LS depends on its syntactic position in the sentence. In contrast to the substitutives of classes 1 through 8 and 11 through 15 and of the participants, which generally have a fixed tone pattern, namely falling-high, the LS (classes 16 through 18) display three possible tone patterns, depending on their position in the sentence. These tone patterns are: falling-high, rising-low, high-low.

KEY WORDS: Cilubà, locative substitutive, syntax, tonology

1. INLEIDING

Het Cilubà is één van de vier nationale talen van Congo, naast het Lingala, het Kongo en het Kiswahili. Het wordt meer bepaald gesproken in de beide Kásaayi-provincies.

Naar de syntaxis van het Cilubà is nog niet veel wetenschappelijk onderzoek gedaan. De auteur die hierover reeds gewerkt heeft is Meeussen: hij heeft een reeks artikels gepubliceerd in Kongo-Overzee in de periode 1943-1958. Daarnaast is er ook nog het werk 'Locative Markers in Luba' van Kuperus & Mpunga wa Ilunga (1990).

Het Cilubà heeft, zoals de andere Bantoetalen, een nominaal klassensysteem: klassen 1 tot en met 8, en klassen 11 tot en met 18. De klassen 1 tot en met 8 en 11 tot en met 14 zijn de klassen van de substantieven; de klasse 15 is de klasse van de infinitieven; en de klassen 16 tot en met 18 zijn de klassen van de locatieven. Naast de klassen, te weten : de derde personen enkelvoud en meervoud, zijn er ook nog de participanten, of de eerste en tweede personen enkelvoud en meervoud.

De substitutieven of onafhankelijke voornaamwoorden vertonen in de klassen 1 tot en met 8 en de klassen 11 tot en met 15 meestal het toonschema, nl. dalend-hoog (1). Dit in tegenstelling tot de locatiefklassen (klassen 16 tot en met 18), waar het substitutief 3 mogelijke toonschema's kan hebben, afhankelijk van de syntactische positie. Deze 3 toonschema's zijn: dalend-hoog, stijgend-laag en hoog-laag.

Samenvatting

Klasse 16: pôpu/pôpù/poopù

Klasse 17: kwôku/kwôkù/kwokù

Klasse 18: mwômu/mwômù/mwomù

De structuur van de LS16-17-18 is: pronominaal prefix (PP16-17-18) + vocaal o + pronominaal prefix (PP16-17-18) + vocaal u of o.

Orthografische varianten van klasse 17 zijn: kôku / kôkù / kookù ; en van klasse

(1) Er wordt hier geen rekening gehouden met dialectische varianten, zoals hoog-laag (vb. *meemà* 'ik', *wewà* 'jij' enz.)

18: mōmu / mōmù / moomù. De achterliggende morfofonologische regels zijn:

- /u/ → /w/ / — achtervocaal (semi-vocalisatie)
- Ofwel
- /u/ → /o/ / — achtervocaal (vocaalassimilatie)

Met andere woorden: de vocaal /u/, gevolgd door een achtervocaal, wordt /w/ of /o/.

Wat LS 16 betreft, wordt de volgende morfofonologische regel toegepast: /a / → Vx / — Vx.

Met andere woorden: de derde graad vocaal a, gevolgd door een vocaal van een verschillende graad, assimileert tot de volgende vocaal.

De relatie syntaxis-tonologie met betrekking tot de locatieve substitutieven in het Cilubà is, naar onze kennis, nog niet bestudeerd in de bestaande literatuur.

2. RELATIE SYNTAXIS-TONOLOGIE

A. Toonschema dalend-hoog

a. Dit toonschema wordt aangewend wanneer het locatiesubstitutief (LS) een woord of woordgroep voorafgaat, zoals bijv. een demonstratief, een adjectief, een werkwoord, een locatiefsubstantief, een locatiefgroep. In dit geval is er sprake van benadrukking.

- (1) **Mwōmu** *amu*, wăbwedi mwōmù.
'Hij ging daar binnen.'
- (2) **Mwōmu** *mwinà* mu byasààsà emu, balamaci bàà apartheid bàvwa bàtāpulula kàbìdì bisàmba. (Kabuta 1998b)
'Zelfs in de krottenwijken waren de aanhangers van apartheid nog groepen aan het scheiden.'
- (3) Mu ditùnga **mōmo** *mùvwa* nzala, (...) (Kuperus en Mpunga 1990)
'In het land was honger, (...)'

In zin (3) beklemtoont LS18 de voorafgaande locatiefgroep *mu ditùnga*. Het is mogelijk om de locatiefgroep weg te laten, zonder dat de fundamentele betekenis van de zin gewijzigd wordt.

- (4) **Pôpo** *panshi* òpabolè. (Kuperus en Mpunga 1990)
‘Op de grond is het nat.’
- (5) Cikondo acyo, **mômo** *mu ditùnga* (*amo*) mùvwà ciyòòla. (Kuperus en Mpunga 1990)
‘In die periode was er honger in het land’

Opmerking: Indien het LS gevolgd wordt door een woord dat begint met dezelfde klinker als het LS, kan het LS worden afgekort (haplogogie), bijvoorbeeld: *mwô mwinà, pô panshi, mô mu ditùnga*.

b. Dit toonschema wordt ook teruggevonden wanneer het LS wordt voorafgegaan door een predicatief morfeem.

De predicatieve morfemen zijn: *n/m/ng* en *ke/ki*. Deze vormen worden verkozen, boven het werkwoord ‘zijn’, vóór nominale en pronominale vormen. Op zichzelf gebruikt heeft het predicatief morfeem een affirmatieve betekenis. Bijvoorbeeld: *ñkwěpi?* betekent ‘waar is het?’ en *kenzùbu eu*: ‘hier is het huis’. Volgens Meeussen is het verschil tussen de twee vormen dat wanneer een n-zin gebruikt wordt, reeds enige tijd naar een bepaald onderwerp verwezen wordt; terwijl in een ke-zin de aandacht er plots wordt op gericht (Meeussen 1943: 143). Tevens moet opgemerkt worden dat *ke* vergezeld wordt van een demonstratief. De structuur is: ke-...-Dem. Bij de negatie wordt *ki* gebruikt.

- (6) *Ke mômo* emu. (Burssens 1939)
‘Hier is het’. (bijv. *mu nzùbu*: in het huis)
- (7) *Ki m̄mwômu* to. (Kabuta 1998a)
‘Het is niet waar (zo).’

B. Toonschema stijgend-laag

Dit toonschema wordt gebruikt wanneer het LS volgt op een bepaalde woordgroep, bijvoorbeeld:

a. Na een werkwoord-groep

- (8) *Àà, ùdi pǒpù!* (Kabuta 1998a)
‘Ja, hij is daar!’ of ‘Hij leeft!’

(9) *Nùmfwìlà kwǒkù* lusa pa bwalu abu. (Kabuta 1998a)
'Verontschuldig mij a.u.b. voor deze zaak.'

(10) *Sòm̄ba kwǒkù*.
'Zit daar.' of 'Zit a.u.b.' of 'Zit even.'

Of LS17 naar een plaats verwijst of verzachtend is met de betekenis 'alstublieft' of 'even', is afhankelijk van de inhoud van het werkwoord. Met het werkwoord 'zijn', verwijst LS17 meestal naar een plaats, wanneer er niets volgt. Bijvoorbeeld: *udi kwǒkù* : 'jij bent er'. In de andere gevallen heeft LS17 een verzachtende betekenis. Bijvoorbeeld: *aanyishà kwǒkù* betekent 'aanvaard alstublieft' (plaatsaanduiding is hier uitgesloten). Zoals zin (10) illustreert, zijn soms beide betekenissen mogelijk.

b. Na een substantief-groep

(11) Bu byôbi kabîyi byenza *bintu byà mikòdikodi byàbya kwǒkù*, (...).
(Kabuta 1998a)
'Indien deze bijkomstige (vervelende) zaken daar niet zouden gedaan zijn, (...).'

In deze zin kan LS 18 twee verschillende syntactische plaatsen innemen:

- volgend op de substantiefgroep (wat het geval is in dit voorbeeld): men heeft de opeenvolging werkwoord - object – locatiefsubstitutief
- volgend op het werkwoord (*Bu byôbi kabîyi byenza kwǒkù bintu byà mikòdikodi byàbya*, (...)): de opeenvolging is dan werkwoord - locatiefsubstitutief - object.

C. Toonschema hoog-laag

Dit toonschema wordt meestal gebruikt na een relatieve constructie.

(12) Tuumakàsà *tùdì moomù ñtukesà*. (Kabuta 1998a)
'De winsten die erin zijn, zijn (te) klein.'

(13) Bânà *bàdì mwomù m̀bàànyì*.
'De kinderen die erin zijn, zijn de mijne.'

Beide zinnen illustreren de subjectrelatief, met als structuur: antecedent - relatief werkwoord.

Het antecedent fungeert in beide voorbeelden als onderwerp van het werkwoord. De relatieve werkwoordsvorm wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van een pronominaal prefix (PP) en door toonharmonie tussen de uitgang en het PP. Het PP wordt voorafgegaan door een lage assimilerende toon die de eindvocaal van het voorafgaande woord verlaagt indien in de voorlaatste syllabe van dat woord een lage toon staat. Zo hebben we bijvoorbeeld *bânà bàdì* ('de kinderen die zijn'), en niet **bâna bàdì*.

Literatuur

Burssens, A. 1939. 'Tonologisch onderzoek van het substitutieve pronomen in het Tshiluba', in: *Kongo-Overzee*, V, 2, p. 49-57.

Burssens, A. 1939. *Tonologische schets van het Tshiluba (Kasayi, Belgisch Kongo)*, Antwerpen: De Sikkel, p. 86-94.

Burssens, A. 1948. *Manuel de Tshiluba (Kasayi, Belgisch Kongo)*, Anvers: De Sikkel, p. 42-45.

Burssens, A. 1954. *Inleiding tot de studie van de Kongolese Bantoetalen*. Antwerpen: De Sikkel, p. 89-91.

Guthrie, M. 1948. *The classification of the Bantu languages*. London: Oxford University Press, 91 p.

Kabuta, N.S. 1998. Mikàndà, in: *Mfundilu wa Cilubà nè Imwè Mikàndà*. (Wordt binnenkort gepubliceerd door RECALL, Gent).

Kabuta, N.S. 1998. *Mpooyi Yìdor nè Mèyi àà Maamà Sàlà*. (Wordt binnenkort gepubliceerd door RECALL, Gent).

Kuperus, J. & Mpunga wa Ilunga, A. 1990. *Locative Markers in Luba*. *Annalen menswetenschappen* Vol. 130. Tervuren: Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, p. 27-29.

Meeussen, 1943. 'Syntaxis van het Tshiluba (Kasayi)', in *Kongo-Overzee*, IX, p. 113-159.

Mchombo, S.A. & Moto, F. 1982. 'Tone and the theory of syntax', in: *Studies in African Linguistics*, Supplement 8, Précis from the 12th Conference on African Linguistics, Stanford, April 10-12, 1981, p. 92-95.

Stappers, L. 1958. 'L'emploi des personnels isolés en cilubà', in: *Kongo-Overzee*, xxiv, p. 72-79.

Stappers, L. 1986. *Substitutiv und Possessiv im Bantu*. Berlin: Reimer, 223 p. (Überarbeitet, herausgegeben und mit neuem Kartenmaterial versehen von Hans-Ingolf Weier)

Willems, E. 1970 (4ème édition). *Le Tshiluba du Kasayi pour débutants*. Luluabourg: Imprimerie mission de Scheut, p. 51-52.